

Jana Kukaine

PhD, vadošā pētniece; Rīgas Stradiņa universitātes Sociālo zinātņu fakultāte

PhD, leading researcher; Rīga Stradins University, Faculty of Social Sciences

E-pasts / e-mail: jana.kukaine@rsu.lv

ORCID: [0000-0001-6099-1852](https://orcid.org/0000-0001-6099-1852)

Anne Sauka

Dr. phil., asociētā profesore; Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Dr. phil., associate professor; University of Latvia, Faculty of Humanities

E-pasts / e-mail: anne.sauka@lu.lv

ORCID: [0000-0002-3743-0413](https://orcid.org/0000-0002-3743-0413)

DOI: 10.35539/LTNC.2025.0059.03

Augu un ūdens aģence latviešu pirts rituālos: domāt kopā ar Ivetas Gabaliņas fotoprojektu “Riti raiti rīta rasa”

Vegetal and Water Agency in Latvian Sauna Rituals: Thinking with the Photo Project *Roll, Roll, Morning Dew* by Iveta Gabaliņa

Atslēgvārdi:

laikmetīgā fotogrāfija,
vides filozofija,
plūsma,
situētas zināšanas,
folklorā,
dzīvotā materialitāte

Keywords:

contemporary photography,
environmental philosophy,
flow,
situated knowledges,
folklore,
lived materiality

Pētījums īstenots Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna un valsts budžeta finansēta projekta “RSU iekšējā un RSU ar LSPA ārējā konsolidācija” Nr. 5.2.1.1.i.O/2/24/1/CFLA/005 pēcdoktorantūras granta “Augu aģence un laikmetīgā māksla: ilgtspējīgas attiecības ar vairāk-nekā-cilvēka pasauli”, Nr. RSU-PG-2024/1-0003 ietvaros un ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālo un lietišķo pētījuma projektu programmas finansiālo atbalstu projektā “Ūdeņu kultūras: transformatīva pieeja ilgtspējīgām cilvēka-ūdeņu attiecībām” (Izp-2023/1-0248).

Kopsavilkums

Rakstā analizējam cilvēka un vides attiecības latviešu mākslinieces Ivetas Gabaliņas fotoprojektā "Riti raiti rīta rasa" (kopš 2019), izceļot augu un ūdens aģenci latviešu pirts rituālos. Mūsu mērķis ir parādīt latviešu pirts tradīciju kā situētas zināšanas, kas rada priekšnoteikumus pieņemošām un rūpju pilnām attiecībām ar ķermeni, dabu un vairāk-nekā-cilvēku. Raksts balstīts jaunā materiālisma un feministiskās estētikas tradīcijās un metodoloģiski izvirza radoši kritiskas ģenealoģijas pieeju, kas ietver "domāšanu kopā ar mākslu", tostarp mākslas darbā klātesošā folkloras slāņa un mitoloģijas konteksta analīzi. Rakstā iezīmējam augu un ūdens lomu pirts rituālu dziedinošajā un atjaunošajā iedarbībā, kā arī aprakstām pirts tradīciju saikni ar senākām, pirmskristīgām cilvēka un dabas attiecību ģenealoģijām, kas saglabājušās arī mūsdienās. Mēs secinām, ka Gabaliņas fotoprojekts "Riti raiti rīta rasa" aktualizē pasaules atkalapburšanas sajūtu. To nostiprina pirts rituālu laikā piedzīvotā miesas procesualitāte un materialitātes plūsma, parādot pirti kā vietu, kurā varam satikties un uzturēt mijattiecības ar vairāk-nekā-cilvēka aģenci.

Summary

In the article, we think with the art project *Roll, Roll, Morning Dew* (2019-ongoing) by Latvian photographer Iveta Gabaliņa. We trace the artistic enactment of vegetal and water agencies in the project's photographs, performances and installations, which encourages us to rethink the constitution of human-environment relationships in Latvian sauna rituals. In our analysis, we aim to showcase Latvian sauna tradition as an example of situated knowledge that engenders the enchantment of the world and fosters care-centered relationship with body and by extension – by nature too, being the precondition of building a more sustainable and liveable future. We outline the older, pre-Christian genealogies of human-nature relationships that inform sauna traditions, as well as ponder upon their healing and reviving effects, to which both water and plants that participate in the rituals are of crucial importance. By drawing from new materialist and feminist outlook and the method of creative critical genealogy that includes thinking *with* and *along* art, we conclude that Iveta Gabaliņa's photo project frames Latvian traditional sauna as an encounter with more-than-human that is mediated by the transcorporeal experience of the materiality and processuality of the lived body.

levadvārdi

Rakstā analizējam cilvēka un vides attiecības, izceļot augu un ūdens aģenci latviešu pirts rituālos. Raksta centrā ir Ivetas Gabaliņas fotoprojekts "Riti raiti rīta rasa",¹ pie kura māksliniece strādā kopš 2019. gada. Pievēršanās mākslai, lai risinātu jautājumu par vairāk-nekā-cilvēka² (*more-than-human*) aģenci, nav nejauša un ierakstās jaunā materiālisma un feministiskās estētikas tradīcijā "domāt ar" (*to think with*) un "domāt līdzās" (*to think along*) mākslai. Šo metodi izmanto, piemēram, Donna Haraveja (Haraway 2016) un mākslas teorētiķe Basja Slivinska (Sliwinska 2023), aicinot pārskatīt izzināmā objekta un pētnieka attiecības. Gabaliņas māksliniecisko redzējumu izmantojam kā orientieri, pievēršoties pirts prakses izpētes metodoloģiskajai sarežģītībai. Tā atklājas jau raksta nosaukumā. Vai latviešu pirts rituāli vispār pastāv? Un, ja tā – vai zināšanas par tiem vēl ir saglabājušās tādā apmērā, lai izgaismotu pirts lomu cilvēka un vides attiecībās, kas nepakļaujas kapitālisma apropriācijas mēģinājumiem padarīt pirts rituālu par patērētājsabiedrības labsajūtas (*wellness*) pakalpojumu? Raksta sākumā apsveram ūdens–augu–miesas mijattiecības (*intra-action*) latviešu pirtī jaunā materiālisma un feminisma filozofijas kontekstā, kā arī uzsveram tradīciju kā situētu zināšanu piemēru. Tad pievēršamies Gabaliņas mākslas projektam: aplūkojam mākslinieces ieceri, darbu materialitāti un tajos ietvertās kultūras atsauces, kā arī pētām Gabaliņas fotoprojektā izmantotos mākslinieciskos līdzekļus, kas vizuāli afektīvā veidā parāda latviešu pirts rituālos piedāvāto iespēju satikties un uzturēt mijattiecības ar vairāk-nekā-cilvēka aģenci, īpaši izceļot augu un ūdens lomu un to radīto materialitātes plūsmu.

Vairāk-nekā-cilvēka attiecību tīklojumos jāņem vērā arī miesiskās būšanas procesualitāte (Sauka 2022a). Aprakstītie un parādītie pirts rituāli atklāj, ka ķermeni raksturo procesi, nevis stabils, nemainīgs stāvoklis. Mūsdienās dominējošās ģenealoģijas, piemēram, neoliberālā kapitālisma, kultivētā skaistuma industrija vai abstraktās un lineārās domāšanas dominance sociālpolitiskajos naratīvos (Abram 1997) bieži vien rada priekšstatu par ķermeni kā priekšmetu, ko nepieciešams "iekonservēt", lai tas pēc iespējas ilgāk saglabātos nemainīgs. Valodā iestrādātā duālisma un fragmentācijas dēļ cilvēka un dabas savstarpējības pieredze paliek it kā viņpus konceptuālas refleksijas lauka. Tomēr miesa ir drīzāk norise nekā lieta. Pirts prakse ir viena no pieredzēm, kur cilvēks sastopas ar savu procesualitāti, pārvarot plaisu starp

1 Nosaukumā saglabājam mākslinieces interpunkciju.

2 Mūsu ieskatā šis jēdziens ietver arī cilvēku.

ikdienā piedzīvoto miesu un ķermeni.³ Šīm pieredzēm it īpaši ļauj pieskarties mākslas pētniecībā balstītas stratēģijas, kas sniedz ķermeniski afektīvus, intimitātē un ikdienas dzīvojamajā pieredzē balstītus skatījumus (Best 2019; Kukaine, Taurens 2022; Kukaine 2023). Domāšana “kopā ar” mākslu atbalso arī miesiskās kritiskās domāšanas (*embodied critical thinking*; Gendlin 1966, 1991, 1997; Schoeller 2023) aicinājumu pētniecībā atgriezties pie sajūtamās sapratnes (*felt sense*), miesiskās zināšanas (*embodied knowing*; Sauka 2024b) un dzīvojamās pieredzes, veidojot jaunus, miesiskajā pieredzējumā balstītus analīzes rīkus.

Metodoloģiskie apsvērumi: radoši kritiskā ģenealoģija un pasaules atkalapburšana

Māksla nepretendē uz objektīvu patiesību pozitīvisma izpratnē, tomēr mūsdienu mākslas teorijās ir gana daudz diskusiju par mākslas spēju paust sarežģītas patiesības, tostarp atklājot pretrunas, uzslāņojumus un nozīmju tīklojumus (Korsmeyer 2011). Kā norāda Haraveja, “vienīgā, kas patiesi tic doktrīnām par absolūto zināšanu objektivitāti, ir tie, kas paši nav zinātnieki, kā arī daži ļoti paļāvīgi filozofi” (Haraveja 2001: 83–96). Mūsu izvēle “domāt kopā” ar Gabaliņas fotodarbu ļauj saglabāt kritisku distanci un pētnieciskas šaubas par latviešu pirts rituāliem kā parādību viņpus šī mākslas projekta robežām. Vienlaikus mākslas darbs piesaka noteiktu realitāti un tādējādi formulē savu sarežģīto patiesību par latviešu pirts tradīciju. Šo pieeju rakstā dēvēsim par radoši kritisko ģenealoģiju, kas ierastajai stāstu šķetināšanas metodei pievieno māksliniecisku aspektu, iekļaujot mākslas darbu tagadnes vēstures konstruēšanā. Kritiskā ģenealoģija (Koopman 2013; Erlenbusch, Nigh 2020) iezīmē atteikšanos no vienota stāsta un vienas sākotnes meklējumiem, tā vietā aicinot analizēt dažādu parādību tagadnes vēsturi (Sauka 2020a, 2022b, 2023b). Šī pieeja ļauj pētniecībā izmantot arī mutvārdu folkloras materiālus, t. i., latviešu tautasdziesmas, kas ir grūti datējamas un tāpēc dažu autoru ieskatā nepielietojamas (Zaroff 2019) vai tikai margināli noderīgas kultūras prakšu pētniecībā. Ģenealoģijai šādi historiogrāfiski sarežģījumi nestājas ceļā – tā skata, kā tagadnes parādības veido materialitātes un idejas, iezīmējot

3 Sekojot miesas fenomenoloģijas iestrādņēm (Sauka 2020b), izmantojam jēdzienu “miesa”, lai runātu par dzīvoto ķermeni viņpus duālistiska ķermeņa/gara, ķermeņa/prāta nošķiruma, un ar jēdzienu “ķermenis” apzīmējam instrumentalizēto un priekšmetiskoto ķermeni sociālpolitisko diskursu ietvarā. Dažos gadījumos nošķirums nav viennozīmīgs, ņemot vērā cilvēka kognitīvo spēju sevi lietiskot, proti, uztvert ķermeni kā no “patības” nošķiramu lietu. Miesas jēdzienā ietverta arī heterogenitāte, proti, patības daudzējādība, uz ko norāda Frīdrihs Niče (*Nietzsche*): “Miesa ir liels prāts, daudzveidība ar matīšanu Vienu, karš un miers, ganāmpulks un gans.” (Niče 2007: 31)

stāstus, caur kuriem un kuru ietvarā kāda parādība ir veidojusies, tostarp izceļot to heterogenitāti un dažreiz arī sagudrotību. Rakstā par šādu parādību uzskatāms gan Gabaliņas fotoprojekts, gan arī prakses, ko tas ne vien attēlo, bet caur šo attēlojumu pilnveido, bagātina un dažādo. Aktivizētie kultūras konteksti, kas saistīti ar latviešu folkloru, sieviešu vēsturi, ķermeniskumu, atmiņu, rituālu, dabas cikliskumu u. c., kļūst par mākslas darba ģenealoģisko fonu, iezīmējot potenciālos interpretācijas virzienus.

Radoši kritiskā ģenealoģijas pieeja ļauj uzlūkot Gabaliņas fotoprojektu kā ticamu tagadnes vēstures versiju, ko veidojušas pagātnes ģenealoģijas, turklāt mākslas darbs ne vien atspoguļo kādu parādību, bet to rada un arī pārrada. Šī atziņa ir ievīta mūsdienu mākslas teoriju aktuālajās debatēs, kas uzsver mākslas radošo un sabiedrību transformējošo spēju: māksla nav pasīvs pasaules reprezentācijas modelis, bet piedalās šīs pasaules veidošanā un konstituēšanā (Kukaine 2024). Gabaliņas fotogrāfiju sērija "Riti raiti rīta rasa" piesaka ģenealoģisku skatījumu uz ūdens, augu un cilvēku mijattiecībām, un mākslas darbu varam skatīt gan kā piemēru cilvēka un vides dziedinošai saiknei latviešu pirts rituālos, gan plašāk – kā ilgtspējīgu modeli, kas risina cilvēka un vides sarežģītās un bieži vien pretrunu plositās attiecības.

Ilgtspējīgas nākotnes meklējumi nav iespējami vienas disciplīnas ietvaros un paredz dažādu disciplīnu sadarbību (LaFauci, Åsberg 2020). Līdz ar to raksta teorētisko rāmi veido vides humanitārajām zinātnēm raksturīgā starpdisciplinārā, bet metodoloģiskā ziņā mūsu pētījums balstās kritiskā posthumānisma un feminisma filozofijas idejā par situētām zināšanām (Haraway 1988). Tā paredz zināšanu perspektīvismu, izceļot zinātnieka un izpētes objekta nepieciešamo saistību, izziņas subjektivitāti un pluralitāti, taču ne relativismu. Situētas zināšanas ļauj izvairīties no maldīga priekšstata par zinātniskās pētniecības objektivitāti, bet atšķirīgas perspektīvas aicina apsvērt līdz šim marginalizētas prakses, attieksmes un vērtības, kas ir līdzdalīgas dzīvotās materialitātes veidošanā, taču nav uzskatītas par pietiekami būtiskām, lai to piedāvātās atziņas konceptualizētu.

Situēto zināšanu perspektīva ļauj pievērsties tādiem cilvēka dzīvespasaules⁴ aspektiem, kas palikuši novārtā, neierakstoties valdošajos priekšstatos par vērā ņemamām zināšanām. Piemēram, afektu teorija (Massumi 2014; Seigworth, Pedwell 2023) atsakās no tēzes, ka racionalitāte ir svarīgākā cilvēka iezīme, un vēstījuma forma, kas ietverta simboliskajā, abstraktajā valodā, vienīgā spēj būt jēgpilna un pelnījusi filozofu uzmanību. Fenomenoloģijā parādās pētījumi, kas telpas un redzes centrālo lomu Morisa Merlo-Pontī (*Merleau-Ponty*) ķermeņa fenomenoloģijā aizstāj

4 Dzīvespasaules jēdziens ir saistīts ar fenomenoloģijas un eksistenciālisma filozofijas pirmās personas pieeju, pasaules aprakstīšanā izceļot dzīvotās pieredzes aspektu. Jēdziens norāda arī uz saikni starp pasaules parādīšanās veidu un mūsu priekšstatiem par to, un tādējādi tas ietekmē prakses, attieksmes un dzīvoto materialitāti.

ar, piemēram, ēšanu (Mol 2021), ūdeni (Neimanis 2017, 2018) vai elpošanu (Škof, Berndtson 2018; Kukaine 2021). Sajūtu (*sensory*), tāpat kā nespējas (*disability*), studijas uzsver citu maņu nozīmi, sašūpojot Rietumu kultūrā nostiprināto saikni starp redzi un zināšanām (Le Breton 2017; Kleege 1999). Feministiski ievirzītā filozofija pārskata tos principus, kas tradicionāli saistīti ar sievišķo, ķermenisko, emocionālo un dabisko un tāpēc uzskatīti par teorētiskajā izpētē otršķirīgiem (Kukaine 2024).

Vides filozofijā marginalizēto naratīvu mobilizēšana attiecas uz epistemoloģiskās monokultūras un vides problēmu depolitizācijas kritiku (Neimanis 2015). Sevišķu vēribu ieguvuši pētījumi, kas pievēršas pamatiedzīvotāju jeb pirmtautu (*indigenous*) filozofijai un zinātnei (Yunkaporta 2020; Krimmerer 2013; Watene 2022). Vistiešākajā veidā tie piedāvā alternatīvas cilvēka un vides dominējošajiem attiecību naratīviem, kas līdz šim saistīti ar kolonizācijas, kapitālisma, atsvešinājuma, ekspluatācijas un patēriņa jēdzieniem (Vergès 2019). Pirmtautu dzīvespasaules atkalatminēšanās piedāvā jaunus vides problēmu risinājumus gan ētiskā, gan pragmatiskā kontekstā. Postkritisko pasaules atkalapburšanas nostāju mūsdienās pārņem arī daļa pētnieku no tā dēvētajiem globālajiem Ziemeļiem, kas aicina pārdomāt vietējo kultūru tradīcijas un mantojumu (Strand 2022; Brown 2022; Škof 2024; Rasmussen n. d.; Sauka 2024a). Šīs izvaicāšanas mērķis ir akcentēt reģiona heterogenitāti un atrast atšķirīgus cilvēka un vides attiecību stāstus. Īpašu uzmanību ir pelnījis arī Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu pienesums (Neumann 1999; Müller 2018), kas līdz šim pētīts mazāk (Jehlička et al. 2020; Sauka 2023a).

Rakstā latviešu kultūras pirts praksi aplūkojam no jaunā materiālisma un feministiskās estētikas skatpunkta, lai izceltu pirts rituālos ietvertu potenciālu veicināt pasaules atkalapburšanu. Burvestība, ko filozofe Beneta raksturo kā savādu sajūsmas un satraukuma sajaukumu (*a strange combination of delight and disturbance*), kalpo kā palaidējmehānisms, kas motivē uz ētisku rīcību (Bennett 2010: xi). Apburības (*enchantment*) sajūta, ko filozofe skaidro arī kā mīlestības pilnas attiecības ar pasauli (*a love of the world*; turpat, 39. piezīme, 127. lpp.), gan pastiprina cilvēku spēju rīkoties atbildīgā, rūpju pilnā un iejūtīgā veidā, gan uzsver citbūtņu (Bula 2024) pasaules aģenci, ko bieži vien piedzīvojam kā spēju atstāt uz cilvēku labvēlīgu vai negatīvu iespaidu (Bennett 2010: xii). Postkritikas teorijās atkalapburšana tiek raksturota kā atkāpšanās no šaubu hermeneitikā balstītas pieejas, kas sabiedrības un kultūras parādības redz galvenokārt kā sociālas vai politiskas problēmas jeb "slimības" simptomu (Anker, Felski 2017). Ļaušanās dzīvotai materialitātei un tās juteklisko aspektu pieredzēšana ir daļa no burvestības.

Lai arī rakstā izmantotā terminoloģija lielākoties ir aizgūta no angļu valodas, tomēr vēlamies bilst dažus vārdus par aģences (*agency*) jēdzienu. Mūsdienās latviešu akadēmiskajā valodā sastopamas vairākas šī jēdziena tulkojuma versijas. Tās lielākoties

parāda, kā latviešu valodā rakstošie pētnieki šo terminu interpretē, kas pats par sevi jau ir ieguldījums jaunu zināšanu radīšanā. Viens variants ir "rīcībspēja" – latviski labskanīgs un intuitīvi saprotams (rīcībspēja kā spēja rīkoties, ieviest pārmaiņas), taču šī varianta trūkums ir līdzība ar citu jēdzienu grupu – "spēja", "nеспēja" –, kas ir saistīti ar nespējas studijām (*disability studies*). Variants "rīcībspēks", ko piedāvā pētnieces Zita Kārkla un Eva Eglāja-Kristsons (Eglāja-Kristsons, Kārkla 2023), ir uzmanības vērts, tomēr "spēka" antonīms "vājums" var radīt nevēlamu bināru opozīciju, kā arī iespaidu par tiekšanos pēc spēka pozīcijas, proti, varas. Vides humanitārajās zinātnēs balstītu skatījumu piedāvā pētniece Dace Bula, formulējot "iedarbspējas" tulkojuma variantu (Bula 2021). Tā centrā ir "iedarbība", proti, ietekme uz kaut ko, un tā var būt gan individuāla, gan kolektīva. Tomēr mūsu izpratnē "iedarbība" jeb cēloņu un sekų virkne neizsmeļ *agency* spektru, tajā jāparādās arī procesualitātei un jaunrades aspektam. Visas variācijas būtībā atspoguļo atšķirīgas attieksmes pret pašu darītāju. Vai svarīgs ir nodoms vai apziņa, iespējamība vai aktualitāte? Vai rīcība pastāv ārpus subjekta vai varbūt jāpaplašina subjekta izpratne?

Līdz ar to šajā rakstā priekšroku dodam jēdzienam "aģence", lai arī tas ir acīmredzams pārcēlums no angļu valodas. Kā raksta Karena Barada, aģences jēdziena pamatā ir mijattiecības: tas ir apstiprinājums, papildījums un īstenošanās (*enactment*), darīšana, kas nav nošķirama no būšanas (*doing/being*), kā arī rīcības iespējamība (*possibilities of acting*), nevis subjekta īpašība vai pazīme (Barad 2008: 144). Proti, aģence nav iepriekšdota, un šis apsvērums būtiski pārsniedz rīcībspējas izpratni, ko piedāvā, piemēram, liberālisms, kas subjekta politisko aģenci saista ar tiesību nodrošināšanu. Izvēli par labu šim tulkojumam motivē arī jēdziena elastība lietojumā, kas ļauj darināt citus līdzīgus vārdus, piemēram, "aģentiāls" un "aģents".

Augi un ūdens

Rietumu domāšanas tradīcijās

Rietumu filozofiskā tradīcija lielākoties saistīta ar dažādu dzīvības formu hierarhisku klasifikācijas modeli, kur augi rīcībspējīgu būtņu vidū tradicionāli ieņem zemāko pozīciju. Sengrieķu filozofs Aristotelis, kura mantojuma ēnā veidojās arī viduslaiku un vēlāk jaunlaiku filozofijas priekšstati par dažādu radību hierarhiskajām attiecībām, cilvēkam piedēvē trejādu dvēseli, kuras zemākā pakāpe saistāma ar veģetatīvo, augam pielīdzināmo cilvēkā. Veģetatīvā dvēsele, kas piedēvēta augam, gan cilvēkos, gan augos atbild tikai par reprodukciju un augšanu. Šis modelis atbalso ierastos priekšstatus par augu rīcībspēju. Tomēr feminisma un jaunā materiālisma teorijas hierarhiskus modeļus sāk aizstāt ar rizo-mātiskām struktūrām, kas piedāvā subversīvu skatījumu. 21. gadsimtā humanitārajās un sociālajās zinātnēs notiek pavērsiens uz augiem (*plant turn, vegetal turn*), un tās

aicina izkopt prasmes pamanīt un novērtēt augus, atsvabinot tos no ierastā antropovai zoocentriskā modeļa (Sandford 2022; Paola 2024). Augu redzēšana nav reducējama uz redzi, kas tradicionāli saistīta ar racionālām zināšanām un varas attiecībām. Mūsdienu augu filozofija tiecas atklāt ķermeniski afektīvās pieredzes nozīmi, kuras laikā tiek iesaistītas vairākas maņas vienlaikus: augi smaržo, garšo, tie ir taustāmi un sadzirdami, kā arī rada netveramu, tomēr sajūtamu atmosfēru (Kukaine, Taurens 2023) un nepieradinātas intimitātes pieredzi (Kukaine, Kārkla 2025). Šī iemesla dēļ sabiedrībā izplatīto nevērību pret augiem, kas dažreiz tiek apzīmēta kā augu aklums (*plant blindness*), iesaka aizstāt ar jēdzienu “augu apzināšanās nevienlīdzība” (*plant awareness disparity*), kas norāda, ka augi ierasti un nepelnīti saņem mazāk uzmanības un intereses nekā dzīvnieki vai citas dzīvas būtnes (Parsley 2020). Mūsdienās augi izlaužas no tiem piedēvētā pasīvā un nepamanāmā stāvokļa zinātniskā, filozofiskā, ētiskā un estētiskā kontekstā (Calvo 2023; Mancuso, Viola 2015; Mancuso 2021; Marder 2013; Paola 2024). Uzsvāru maiņu veicina arī asamblāžu domāšana,⁵ proti, lūkošanās uz rīcībspēju kā kolektīvu un relacionālu jeb attiecībās balstītu praksi, viņpus atsevišķā indivīda robežām. Modernisma ģenealoģijā veidojušās cilvēka un augu attiecības, kas ietvertas arī botānikas zinātnes pieejās, tiek pretstatītas pirmsmoderniem pirmtautu mijattiecību veidiem (Krimmerer 2013), akcentējot rūpes un savstarpējību, kā arī augu dziedinošo un dzīvību uzturošo klātbūtni cilvēka dzīvē. Šī pieeja ir postkritiska, proti, sintezējoša un tādējādi konstruktīva: tā papildina pastāvošās botānikas zināšanas un vienlaikus pieprasa zinātnisko pieeju pārskatīšanu, atsakoties no augu priekšmetiskošanas.

Arī ūdens līdzās citiem elementiem (Macauley 2010; Škof, Shashinungla, Thorgeirsdottir 2024) piedzīvo atgriešanos Rietumu filozofiskajā domā. Gan feminisma posthumānās fenomenoloģijas (Neimanis 2017), gan vides filozofijas kontekstā interese par ūdens aģenci iezīmē pāreju no abstraktām “cilvēka un vides” attiecībām pie elementālās pasaules konkrētības un dzīvotās materialitātes, pārvērtējot ierastās domāšanas kategorijas. Plūstošais, šķietami bezformīgais ūdens jau kopš sengrieķu laikmeta saistīts ar sievišķo un sievieti, kam piedēvēta pasivitāte, mitrums un aukstums, kas pretstatīts vīrieša aktivitātei, sausumam un karstumam (Sennett 1994). Šī vērtību ģenealoģija ir atstājusi nospiedumu ne vien uz sieviešu, bet arī ūdens izpratni sabiedrībā, veidojot ķermeņa–dabas priekšstatu paralēlismu (Sauka 2023b). To iezīmē hierarhija, kurā forma un cietība asociēta ar spēku, kārtību un pārākumu, bet mitrums un plūdenība – ar pakļaušanos, neprognozējamību un vājumu.

5 Asamblāžu domāšana ļauj novērsties no antropomorfizējošas dabas izpratnes, kas būtņu vērtību aplūko indivīdu vērtības ietvarā. Tas attiecas arī uz pēdējo gadsimtu izkopto tradīciju domāt par cilvēku kā individuālu būtni.

Šo kārtību pārskata hidrofeminisms, kur ūdeņainība, porainība un plūsma tiek skatītas kā spēka, izturības un rīcībspējas, nevis vājuma izpausmes.

Vides filozofijas apsvērumi par ūdens varenību, ko nepamanīt bijis iespējams tikai urbanizētājā telpā, parāda, ka centieni norobežoties un atsvešināties no dabas radījuši mānīgu priekšstatu par cilvēka uzvaru pār dabu – ūdens ieplūdināšana sagādes sistēmās nostiprināja priekšstatu par ūdeni kā “piejaucētu” resursu (Linton 2010; Strang 2004). Klimata pārmaiņu laikmetā šie priekšstati jāpārskata, jo ūdens objektivizācija novedusi pie daudzām problēmām, tostarp ūdenstilpņu piesārņojuma un arvien biežākām klimata katastrofām. Pētot ūdens–cilvēka attiecību modeļus ģeoloģiskā rakursā, atklājas, ka mūsdienu ūdens izpratnei trūkst apburtības dimensijas, kas saistīta ar rūpēm par vidi (Strang 2023) un spēju ar ūdeni sadzīvot (Bula 2023).

Pirts: vairāk-nekā-cilvēka materialitātes plūsma

Ūdens un augi ir nozīmīga latviešu pirts rituāla daļa – ģeoloģiskās līnijas, caur kurām pirts rituāli nonāk līdz mūsdienu cilvēkam, nereti iekļauj dažādu reģionu folklorā sastopamus cilvēka un augu mijattiecību motīvus. Tie veidojušies pirms Rietumu sabiedrībā mūsdienās dominējošajiem modeļiem. Mūsdienās Latvijā strauji attīstās pirts skolu kustība, kas bieži vien veido hibrīdas kultūras prakses, integrējot tradicionālo, populāro, eksotisko un ezotērisko, bet pirts apmeklējums ir izplatīts pakalpojums tūrisma un labsajūtas industrijā. Zinātniskas analīzes par latviešu pirtīm ir salīdzinoši maz, nozīmīgāko artavu šī brīža zināšanās sniegušas pētnieces Ieva Ančevska (Ančevska 2018, 2019, 2020: 101–121) un Janīna Kursīte (Kursīte 2018).

Ančevska min pirti kā svarīgu ķermeņa tīrības, dziedināšanas un veselības uzturēšanas vietu, īpašu nozīmi piešķirot ūdens, uguns un zemes spēkam (Ančevska 2018). Pētniece kontekstualizē latviešu pirts rituālus ar Mirčas Eliades (*Eliade*) novērojumiem par dažādu kultūru dziedināšanās tradīcijām, kur atjaunotne iespējama tikai caur jaunu sākumu: “Atgriešanās sākotnē notiek ar dažādu rituālu palīdzību. Latviešu tradīcijā šajā ziņā nozīmīga vieta ir pirtij un ūdenim, kas saistīti ar simbolisku piedzimšanu no jauna, tādējādi palaižot prom visu veco, bojāto un nolietoto” (turpat: 202). Šī simboliskā piedzimšana no jauna un attīrīšanās no visa “vecā un bojātā” skaidro pirts rituālu dziedniecisko aspektu. To pastiprina gan augi, gan ūdens, jo latviešu dainās ūdens elements saistās ar dzīves ciklu un jaunu sākumu (Kursīte 2018: 543–547). Saikne ir arī pavisam tieša – pirts ir tradicionāla dzemdību vieta (Ančevska 2018), un dzemdības, kā norāda mūsdienu feminisma teorētiķes, ir viena no iespējām piedzīvot pāri malai plūstošu, kultūras kārtulām un patriarhālajam regulējumam

nepakļāvīgu miesiskumu. Šīs pieredzes izteikšanai nereti tiek izmantoti no dabas stihijām aizgūti tēli – radības ir salīdzinātas ar vulkāna izvirdumu vai mutuļojošu upi (Kārkla 2024).

Ūdens un cilvēka mijattiecības dainās īpaši skaidri atklājas pārejas rituālu kontekstā. Pārejas jeb transformācijas brīdī ūdens ir atjaunojošs spēks. Šo motīvu sastopam, piemēram, mātes un meitas attiecību aprakstos, kur pirts izcelta kā šāda rituāla vieta. Ierasti māte aizdzen vai aizsūta meitu prom, piemēram, "Man māmiņa šautru svieda, / Es iebēgu lejiņā" (LD 33844-0⁶), un šajā prombūtnē – sakrālajā telpā – meita atrod pirti. Parādās Saules meitas un Dieva dēli, pildot pirts kūrēju un pērēju lomas. Gara uzmešanai tiek lietotas zelta slotas un sidraba upe vai sidraba biķeris. Zelts un sudrabs iezīmē augu un ūdens klātbūtni atjaunotnes procesā un norāda uz miesas–auga–ūdens mijattiecību nozīmi patības veidošanā, kas cilvēkam ļauj rast savu vietu vairāk-nekā-cilvēka pasaulē.

Augi un ūdens te neparādās kā resurss, bet gan kā aktīvi procesa dalībnieki, kas atrodas uz sakrālā un profānā robežas. Latviešu etnogrāfe Kursīte uzsver, ka folklorā maģiskais, sakrālais un savā ziņā, šķiet, arī filozofiskais saistās ar ieliekto, marginālo, proti, to, kas nav taisns un ir novietots malā. Piemēram, vārdu "elka" (elka birzis u. c.), kas ietverts arī vārdā "elkonis", viņa saista ar ieliekto un tād – neskaidro (Kursīte b. g.). Sakrālajam ikdienā ir sava noteikta vieta, tas neatrodas no šīs pasaules pavisam ārpus kādā transcendentālā realitātē, taču nav arī tai pilnībā piederošs. Dažādām pirmskristīgajām kultūrām ir raksturīga imanenta sakralitāte, proti, sekulārais nepastāv nošķirti no sakrālā. Tas nozīmē, ka materialitāte nekad nav "tukša", bez nozīmes un jēgas, un tāpēc apburtība ir attiecināma uz imanences, proti, dzīvotās materialitātes, lauku. Apburtais, savādais, maģiskais raksturo ikdienas dzīvi, lai arī cilvēkam bieži vien ir liegts pārāk cieši ieskatīties tajā, kas stāv it kā aiz ikdienišķā un apveltī to ar jēgu. Sakrālā robežas nereti sargā dzīvnieki (Stauga 2011: 132; Kursīte 2018: 252), kam piemīt spēja ceļot starp sakrālo un profāno vai starp pazemes, zemes un aizsaules "valstībām" (Kursīte 2018: 598; Barovskis 2015: 88–91). Arī augi piedalās šīs telpas nosargāšanā, tā veidojot laika un telpas kārtību (Sauka 2024a).

Imanentā sakralitāte sasauca ar jaunā materiālisma piedāvāto priekšstatu par pasaules atkalapburšanu, kas piešķir ikdienas materiālajai dzīvei jēgu, jo Rietumu sabiedrībās tā ir zudusi dabas (Merchant 1990, 2003) un cilvēka (Sauka 2020c) priekšmetisko procesā. Taču pirtī materialitātes apburtība ir aizvien klātesoša. Ne vien pārejas rituāli u. c. sakrālas prakses, bet arī ikdienišķa mazgāšanās ietver neparasto, apburto. Pirts rituālos to aplicina slotu griešanas tradīcijas un ar tām

6 Dainas citētas pēc: Krišjāņa Barona Dainu skapis. Pieejams: <https://www.dainuskapis.lv> [sk. 10.10.2024.].

saistāmie priekšstati par dažādu augu piemērotību un ietekmi uz nopērtā cilvēka dzīvi (Kursīte 2018: 489, 490). Daudzu folklorā minēto dziedniecisko augu ārstniecisko iedarbību ir apstiprinājuši mūsdienu farmakoloģiskie pētījumi (Sīle 2021).

Pirts gars, tāpat kā elpa jeb dvaša, dažādās kultūrās saistās ar dvēseles jēdzienu (Abram 1997: 225–260), tādējādi norādot uz priekšstatu, ka dvēseliskais, ar jēgu apveltītais pirmskristīgajās kultūrās ir novietots materialitātē. Etimoloģiski elpa ir viens no labākajiem atainojumiem holistiskai miesas izpratnei, kas ir klātesoša arī latviešu kultūrā, uz ko norāda vārdu “dvēsele” un “dvaša” etimoloģiskā radniecība. Gars ir materialitātē, tas saistīts ar dzīvības enerģiju un elpošanu (Škof, Berndtson 2018; Kukaine 2021) un vistiešākajā veidā attiecas uz cilvēka un dabas savstarpējību. Lai gan ierasti elpu saista ar gaisa elementu, to varam skatīt kā transelementu asamblāžu. Tajā sajaucas mitrums, siltums, plūsma un citbūtnes, tātad pirts garā klātesošs ir arī ūdens, uguns, gaiss un zeme.

Maģiskais un sakrālais latviešu dainās bieži attēlots caur pretrunām – it sevišķi divu pretēju elementu – ūdens un uguns – sadarbību. Tā, piemēram, izteikums “strautā kūru uguntiņu” (LD 9121-2) saistāms ar neiespējamā iespējamību, kas raksturīgs sakrālajai telpai. Arī pirti kā atdzimšanas un atjaunotnes telpu veido ūdens un uguns saspēle. Tai pievienojas augi, kas aizvien ir bijuši neatņemama dziedināšanas tradīcijas daļa. Kā norāda Ančevska: “Latviešu dziedināšanas tradīcijā izmantotās metodes, tāpat kā citu tautu ārstniecībā, ir balstītas mītiskajā pasaules uzskatā un pārliecībā, ka cilvēks ir dabas daļa un viņa veselums ir atjaunojams ar dabā atrodamiem līdzekļiem.” (Ančevska 2019: 78) Augi ir viens no šiem līdzekļiem – dziedināšanas nolūkā tika pagatavoti gan augu novārījumi, gan veidoti apliekamie un ziedes. Pirtij augu balstītā dziedināšanā bija īpaša nozīme – Ančevska norāda, ka augi tika likti gan uz pirts akmeņiem vai mazgājamā ūdenī, gan sieti slotās. Pirtī izsenis darbojušies zintnieki un vecmātes, tajā tika veikta brūču dziedēšana, pārsiešana un nelielas operācijas, likti “radziņi” un “cirstas āderes” (turpat: 79). Šīs funkcijas norāda uz pirti kā vietu, kur mijattiecībā ar vairāk-nekā-cilvēku tiek atbalstīts, stiprināts un atveseļots ķermenis, kas nav nošķirts no prāta vai gara. Šī dziedināšanas tradīcija cieši saistīta ar pirmskristīgo pasaules uzskatu, un, kā atklāj Ančevska, kristīgie misionāri, tāpat kā vēlākā modernā farmakoloģija, to tiecās ierobežot, izskaust vai piesavināt. Tomēr augu lietošanas paražas kā ikdienas dzīves un rituālu neatņemama daļa turpināja rast hibrīdas un daļēji likumīgas pastāvēšanas formas. To bagātīgā klātbūtne mūsdienu pirts rituālos apliecina augu zināšanu dzīvotspēju un izturību.

Līdz ar jēgas (kas dažādās kultūrās asociēta ar dvēseli vai garu) pārceļšanos no imanences transcendencē cilvēks savu patību pieradis izprast kā pašsaprotamu, Dieva piešķirtu vai ar zinātni izskaidrojumu novietojumu pasaulē, kas neprasa piepūli

un skaidri novieto cilvēku privileģētā stāvoklī (*human exceptionalism*).⁷ Pirmskristīgajās kultūrās (visticamāk, arī Latvijas teritorijā) novietojums pasaulē vienmēr bijis saistīts ar vairāk-nekā-cilvēku, proti, savu patību cilvēks iegūst attiecībā ar citu, kas ietver kā cilvēkus, tā citas būtnes un izpaužas gan pārejas rituālos (pārbaudot sevi attiecībā ar vairāk-nekā-cilvēku), gan ikdienā, apzinoties sevi kā daļu no vairāk-nekā-cilvēka pasaules (Abram 1997). Mūsdienās industrializētājās Rietumu sabiedrībā šo patības ieaustību dzīvespasaulē lielākoties esam aizmirsuši.

Atjaunotni, kas piedzīvojama pirtī, var skatīt arī kā atgādinājumu par miesiskās būšanas procesualitāti. Proti, te ir runa par tādu patības tapšanas ģenealoģiju, kas parāda cilvēka nepieciešamo saistību ar vairāk-nekā-cilvēka pasauli. Pirts ir telpa, kurā varam sastapties ar ikdienišķā apburtību, marginālo un apslēpto un reizē iepazīt pašam sevi citādi, viņpus ierastajām sociālajām lomām. Šī iepazīšana ir miesiska, jo ķermenis pirtī tiek atraisīts no normatīvajām prasībām un izskata, kustību, smaržu un citu aspektu regulām. Sevišķi sievietes ķermenis patriarhālā kapitālisma kultūrā tiek uzpucēts, disciplinēts un iesaiņots kā "produkts" (Taurens 2022; Kukaine 2025), tāpēc pirti varam skatīt arī kā feministisku praksi, kas piedāvā piedzīvot ķermeņa "izplūšanu", atvēršanos un mainīgumu, apliecinot miesiskās patības citesamību (*otherness*), tostarp pievēršoties vairāk-nekā-cilvēka daļai sevī. To veicina tiklab svīšana, kā pirts garaiņu klātbūtne un gremdēšanās vēsā ūdenī. Šī izplūšana ļauj pārskatīt arī cilvēka un vides attiecības. Ķermeņa–dabas paralēlisms izpaužas dažādos ģenealoģiskos diskursos, tostarp priekšstatos, kas sievieti saista ar dabu, bet vīrieti – ar kultūru, un vēsturiski iezīmē sievišķā un sievietes pakļaušanu, priekšmetiskošanu un vardarbības attaisnošanu. Patriarhālai kultūrai raksturīga arī civilizācijas un dabas dihotomija, līdz ar to – pakļaujoša un objektivizējoša attieksme pret dabu. Kā uzsver miesiskās kritiskās domāšanas autori (Jóhannesdóttir, Thorgeirsdóttir 2016), attiecības ar vidi var uzlabot, ja sastopam dabu paši sevī, kā arī – atjaunojot iejūtīgu, rūpju pilnu saikni ar savu miesiskumu. Latviešu pirts tradīcija sniedz abas iespējas, atveseļojot gan atsevišķus indivīdus, gan plašākā nozīmē – kopienu un kultūru.

7 Par cilvēka īpašo cieņu mūsdienās liecina, piemēram, cilvēktiesību jēdziens, kas attiecas tieši un tikai uz cilvēku kā automātiski pārāku pār jebkuru citu būtni šajā pasaulē. Šo īpašo stāvokli iezīmē visa Rietumu sabiedrības vēsture, sevišķi sākot ar renesanses laikmetu (sk., piemēram, Džovanni Piko della Mirandolas (*della Mirandola*) filozofiju), kad vienkāršu hierarhisku modeli (augš–dzīvnieks–cilvēks–eņģeļi–Dievs) aizstāj priekšstats par cilvēka ontoloģisku ne-vietu. Proti, cilvēks ir īpašs tāpēc, ka var no sevis kaut ko izveidot – kļūt labāks, dievišķāks vai, gluži otrādi – degradēties. Tas izceļ cilvēku visu citu būtnu vidū.



1. attēls. Skats no izstādes "Riti raiti rīta rasa", 2021. gads. Ivetas Gabaliņas foto

"Riti raiti rīta rasa"

Iezīmētās ģenealoģijas ļauj pievērsties Gabaliņas darbam "Riti raiti rīta rasa", ko māksliniece sāka veidot 2019. gadā un turpina joprojām. Gabaliņa ir Latvijā un ārvalstīs labi pazīstama fotogrāfe, kā arī ISSP galerijas vadītāja. Mākslinieces rokrakstu raksturo antropoloģiska ievirze, kas ietērpta poētiskos un jutīgos tēlos. Tā, piemēram, fotogrāfiju sērijā "Klēpis" (2017) viņa pievēršas Latgales kultūrtelpas mantojumam, darbā "Mana roka ir siltāka par sauli" (2018) pēta ledāju kušanu klimata pārmaiņu kontekstā, bet instalācija "Auksts ūdens" (2021) veltīta Gaujas ielejas avotiem un 19. gadsimta Cēsu kūrmājās plaši izmantotajai dziedniecības metodei, kuras pamatā ir aplaistīšanās ar aukstu ūdeni. Ainava un dabas elementi Gabaliņas mākslā parādās kā daļa no kultūras tradīcijām un sociālajām praksēm.

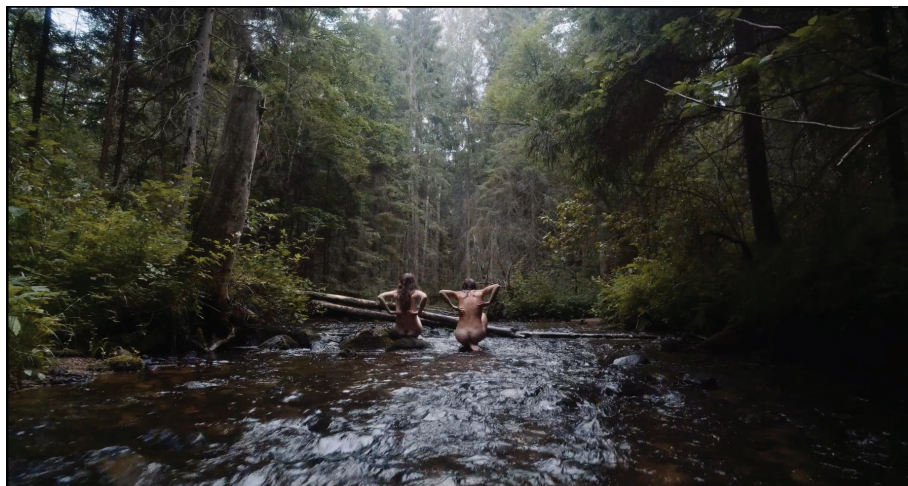
Gabaliņas personālizstāde "Riti raiti rīta rasa" notika ISSP galerijā 2021. gada nogalē (1. attēls), piesaistot plašāku sabiedrības uzmanību. Izstādē bija skatāmas dažāda formāta fotogrāfijas, video darbs, kā arī skaņas un objektu instalācija. Atsēžoties uz maza blukīša un skatoties meditatīvajā video, kas vizualizē pirts garu virs lāvas, izstādes apmeklētājs varēja iegrimt rituāla svarīgākās daļas – pēršanas – atmosfērā, starp pirtsslotas plīkšķēšanas, ūdens pilēšanas un urdzēšanas skaņām



2. attēls. Skats no izstādes
"Riti raiti rīta rasa", 2021. gads.
Ivetas Gabaliņas foto

saklausot pirtnieces dziedinošos vārdus (2. attēls). Pie griestiem sakārtās vībotnes galerijā izplatīja saldi rūgtenu smaržu, bet atklāšanas dienā ar īpašu pirts deju uzstājās laikmetīgās dejas horeogrāfes Rūta Pūce un Anna Novikova. Priekšnesuma pamatā bija pirts rituāla kustību un ritmu iedvesmota performance, ko abas mākslinieces bija iepriekš izpildījušas brīvā dabā – brienot pa mežu, gremdējoties upē, ļaujoties ūdens plūsmai. Šī vides performance ir nofilmēta un glabājas Gabaliņas personīgajā arhīvā. Video materiālā ķermeņu tuvplāni un kustības mijas ar dabas skaņiem, fonā skan pirts skaņas un pirtnieces runa. Skaņas celiņš apzināti veidots tā, lai dzirdama ir tikai pirtnieces balss, saglabājot pirts rituāla dalībnieku anonimitāti. Lai arī Gabaliņa nolēma izstādē šo materiālu neiekļaut, esam saņēmušas autorei atļauju ietvert video stopkardus šajā publikācijā, tā sniedzot lasītājiem unikālu iespēju ieskatīties mākslas projekta dziļākajos slāņos, kas mobilizē jutekliski ķermenisko pieredzi, ko sniedz pirts, mežs un ūdens (3., 4. attēls).

Kā norāda māksliniece, kas pēdējo gadu laikā ir veikusi aptverošu autoentogrāfisku lauka pētījumu, latviešu pirts tradīcijās augi tiek izmantoti ļoti bagātīgi salīdzinājumā ar citās kultūrās ierastām praksēm (Kušķe 2021). Tāpēc augi sastopami arī mākslas darbos, kur tie ir gan reprezentācijas objekti, gan līdzautori un izstādes



3. un 4. attēls. Iepriekš nepublicētas performances dokumentācijas stopkadrs.
No sērijas "Riti raiti rīta rasa", 2021. gads. Pateicība māksliniecei

materialitātes un tehniskās realizācijas procesa daļa. Sērijā ir vairāki antotipijas fototehnikā veidoti darbi – tas ir 19. gadsimtā radies paņēmieni, kad attēlu pārnes uz papīra, kas piesūcināts ar emulsiju, tai reaģējot uz ultravioleto starojumu. Šajā gadījumā kā emulsiju māksliniece lietoja sulas no augiem, ko izmanto pirts rituālos, kā ozolu, liepu, samtenes u. c. Lai iegūtu rezultātu, darbi bija jātur saules gaismā, dažos gadījumos tas ilga vairākas nedēļas un pat mēnešus. Attēla tapšanu raksturo ilgstamība un procesualitāte, augu un saules staru mijiedarbība jeb attiecības, kā arī autorei pacietība un samierināšanās, ka iegūtie attēli būs fiziski trausli. Neraugoties



5. attēls. No sērijas "Riti raiti rīta rasa".
Pateicība māksliniecei

uz to, ka antotipijas tehnikā tapušās fotogrāfijas vēlāk pārklāja ar laku, kas aiztur ultravioleto starojumu, daži portreti laika gaitā izbalēja.⁸

Antotipijas fotogrāfijas ir maigas un gaišas, attēlotie cilvēki šķiet kā iegrimuši tvaika mākonī, daļēji redzami, drīzāk nojaušami. Lai arī pirtī kaili ķermeņi ir ierasti, māksliniece tos ietinusi dūmakā. Tiem apkārt vijas pirts tvaiks jeb gars – māksliniece parāda ķermeņus kā "apgarotus", demonstrējot holistisku pieeju un atsakoties no ķermeņa un gara nošķiruma vizuālā veidā. Skatīšanās uz šādiem attēliem rada iespaidu, ka aizmiglojas arī skatītāja skatiens. Pirtī ierasti valda puskrēsla, redzamību ierobežo pirts tvaiki, garaiņi, bet pēršanās laikā galvai nereti uzliek vēsā ūdenī gremdētu pirts slotu. Decentralizējot redzi, aktivizējas pārējās maņas un tām līdzī nāk ķermeņa intīmā pieredze. Tā "pārraksta" normatīvo, uz izskatu vērsto ķermeņa standartu, tā vietā piedāvājot miesiskas paštapšanas pieredzi.

Citas fotogrāfijas veidotas digitālajā tehnikā, kur izmantota kontrastaina gaismēna un augstas izšķirtspējas lēca, tā radot antotipijai pretēju, teju sirreālu efektu, kas lidojuma trajektorijā notver gan ūdens pilienus, gan katrā lāsē ieslēgto gaismu. Izmantotā detalizācijas pakāpe ir māksliniecisks paņēmieni, tomēr sieviešu ķermeņu atspoguļojumā tas izvairās no izskaistināšanas vai priekšmetiskošanas, kas raksturīga, piemēram, Rietumu akta tradīcijām (5. attēls). Ķermenis fotogrāfijās nav nedz

8 Janas Kukaines privāta saruna ar Ivetu Gabaliņu 2024. gada 23. septembrī.



6. attēls. Skats no izstādes "Riti raiti rīta rasa". Pirts slotas fotogrāmmas, 2021. gads. Ivetas Gabaliņas foto

pasīva lieta, nedz izrāde – māksliniece parāda tā ciešo mijiedarbību ar pirts vidi, ūdeni un augiem. Vairākās fotogrāfijās redzam arī citus dabas elementus – avotu, āliņģi, ezeru, sniegotu lauku, klinti, mežu, sakaltušu koku. Vizuali tie sasaucas gan ar citām mākslinieces darbu sērijām, gan ar mežā filmēto Pūces un Novikovas performanci.

Stāstot par darbu ieceri, Gabaliņa min arī pirts rituālu atjaunošanas funkciju: pirts telpu māksliniece uztver kā dzemdi.⁹ Šī metafora saistīta ar siltu, drošu vietu, arī dzīvības un tātad ķermeņa ievainojamību un trauslumu. Fotogrāfijas it kā aicina iztēloties viegli kņudinošu vai smalku sajūtu, ko uz ādas rada pirts slotas pilieni, bet iegremdēšanās ledainā ūdenī izraisa daudz spēcīgāku afektīvu pieredzi, kas var ietvert drebuļus, galvas reibšanu un ķermeņa tiršanas sajūtas. Temperatūras kontrasti ir daļa no pirts radītās labsajūtas un dziednieciskā, veselību stiprinošā efekta, ko apstiprina arī pētījumi.

Vēl viens projekta elements ir fotogrāmmas – tā ir tehnika, kas piedāvā fotografēšanu bez fotokameras. Attēls tiek radīts, novietojot priekšmetu uz gaismas jutīga papīra un iegūstot šī priekšmeta nospiedumu jeb, kā māksliniece to dēvē, "ēnu". Izstādes fotogrāmmās notverta "ēna" tiem augiem, kas nupat lietoti pirts slotā pēršanas laikā, pēc kā māksliniece to "izķidājusi", proti, nošķīrusi atsevišķus zariņus – osi, bērzu, papardi u. c. (6. attēls). Fotogrāmmās augu apveidi ir izpluinīti, deformēti un saburzīti, kas liecina par pēršanas laikā radīto nolietojumu. Rituāla mijiedarbē gan pirts slotā, gan cilvēka ķermenis maina sākotnējo formu, "pārplūst" jeb tiek "iztvaicēts".

Māksliniece atzīst, ka pirts rituālu atklājusi nejauši pie kādas pirtnieces Latgalē. Līdz šim iešana pirtī saistījies ar brīvā laika pavadīšanas veidu, kurā neiztrūkst alkoholiskie dzērieni, bet satikšanās Latgalē ļāva ieraudzīt pirts tradīciju kā intīmu sevis pieņemšanas praksi, kurā nozīmīga loma ir ķermeņa un dabas elementu mijiedarbībai jeb, kā to dēvē māksliniece – "saplūšanai" (Kuške 2021). Izstādes nosau-

9 Janas Kukaines privāta saruna ar Ivetu Gabaliņu 2024. gada 23. septembrī.

kums "Riti raiti rīta rasa" ir aizgūts no tautasdziesmas, un šāds vēlējums parādās latviešu dainās kā aizsardzība pret baumošanu, nomelnošanu, neslavas celšanu un mēlnesību.¹⁰ Rīta rāsas raitais ritējums tiek interpretēts kā ķermeņa vieglums un neaizskaramība – rasa aizrit neievainojot, nenodarot pāri. Aizsardzības motīvs vairākkārt parādās arī Gabaliņas projektā. To izvērš pirtnieces runa, minot nepieciešamību sargāt ķermeni no uzbrukuma un ievainojuma. Māksliniece skaidro, ka nosaukumu izvēlējās arī tajā iekļautā valodas skaniskā ritma dēļ, kas ir pirts rituāla būtisks elements. Vārdi – vairāk nekā gramatisks teikums – skan kā mantra vai burvestība, tāpēc visur rakstā esam saglabājušas mākslinieces izvēlēto pieraksta formu. Gabaliņa stāsta, ka viņas satiktās pirtnieces un pirtnieki pāršanas dinamiku pieskaņo latviešu valodas iekšējam ritmam, lai ķermenis labāk saprastu, ko pirts slota tam vēlas pateikt.

"Riti raiti rīta rasa" nav jāuztver kā pirts rituāla dokumentācija vai reportāža. Drīzāk māksliniece attēlo iekšējo kustību, iezīmējot pārtapšanas, pārdzimšanas un ķermeniskas transformācijas dinamiku. Personālizstādes anotācijā uzsverts, ka darbi "pievēršas latviešu pirts dziedniecības praksei, kur ķermenis, prāts un gars tiek dziedināts, izmantojot augus, mutvārdu folkloru un gremdēšanos aukstā ūdenī" (Preses relīze 2021). Lai gan anotācijā jēdzieni "ķermenis", "prāts" un "gars" tiek nošķirti, jāatceras, ka preses relīze nav lasāma kā filozofiski "tīrs" vēstījums. Pirts rituāls, kā to redzam fotogrāfijās, uztverams kā holistiski vērsta prakse, kas piedāvā apgarotas jeb apdvēseļotas miesas izpratni un skatījumu uz nebināru materialitāti, kas ietver pasaules apburtības izjūtu.

Mākslinieces minēto un mākslas darbā parādīto "saplūšanu" pirts rituāla laikā varam interpretēt vairāk-nekā-cilvēka aģences un intersubjektīvas kopības kontekstā, turklāt darbi aicina apdomāt, kā abas interpretācijas viena otru papildina un bagātina. Gan mežā filmētājā, gan izstādes atklāšanā izpildītajā performancē parādās kopības un dalīšanās nozīme, uzticēšanās, ļaušanās un nekautrēšanās, kas ir pirts rituāla daļa.¹¹ Šis aspekts nostiprina skatījumu uz pirti kā subversīvu alternatīvu patriarhālai sievietes ķermeņa priekšmetiskošanai, kā arī miesas atsvešinātībai un fragmentarizācijai, ko pastiprina jaunības un skaistuma kults. Tradicionāli pirti iet kopā ar kādu, nereti – vairākās paudzēs, pāršanai nepieciešama otra klātbūtne: nopērt var otrs, nevis pats sevi. Šī kopbūšana kā nepieciešams pirts rituālu elements

10 Piemēram, "Riti, riti, rīta rasa / Pa ābeļu lapiņām / Tā rit ļaužu valodiņas / Pa manām kājiņām" (LD 8835) un "Riti, riti, rīta rasa / Pa ozolu lapiņām / Tā riteja ļauna diena / Garam manu augumiņu" (LD 9261-0). Par rasu un tvaiku latviešu dziedināšanās tradīciju kontekstā sk. arī: Ančevska 2020: 217–219.

11 Šo pirts pieredzes aspektu atklāj arī igauņu režisores Annas Hintsas (*Hints*) filma "Melnās pirts māsība" (2023).

sasaucas ar feminisma fenomenoloģijas (Oksala 2004; Neimanis 2017) norādi, ka patība veidojas primāri attiecībās ar citu, arī situētu zināšanu tapšanā svarīga ir savstarpējība. Tā rada vajadzību atklāties un ļauties, kas pirts rituālos parādās arī kā kopienu un tās nosargāto un veidoto zināšanu stiprinoša rīcība.

Kopbūšana ļauj atspēkot priekšstatu par individuālās autonomijas zaudējumu kā pazemojumu vai vājuma demonstrāciju. Kopība, kā tā tiek parādīta arī šajā Gabaliņas darbā, atrodas viņpus aktivitātes/pasivitātes un individualitātes/kolektīva dihotomijām. Šeit spēks un aizsardzība iet rokrokā. Miesas atklāšanās un ievainojamība paredz arī pasargātību un neaizskaramību, ko nodrošina atrašanās vairāk-nekā-cilvēka kopienas ielokā, veidojot uz sadarbību, draudzību un uzticēšanos vērstas attiecības. Ūdens un augi ir daļa no šo attiecību mustura, ko izceļ arī izstādes nosaukumā ietvertā atsauce uz rīta rasu, kas saskaņā ar tautasdziesmu versijām rit gan pa ābeļu, gan ozola lapiņām. Tātad miesiskā savstarpējība, kā tā atklājas pirts rituālos, nevis izceļ vienu vai otru dihotomijas pusi, bet atsakās no šī rāmējuma, pārinterpretējot savstarpējās attiecības viņpus Rietumu sabiedrībā ierastās (tostarp psihoanalītiskās) simbolu valodas, kas bieži tiek konceptualizēta agresijas/pakļaušanās, dzīvības/nāves un citu bināro opozīciju ietvarā.

Gabaliņas fotogrāfijās miesiskā patības ievainojamība un vienlaikus pasargātība atklājas caur "saplūšanu" ar augiem un ūdeni. Šāds paradokšāls secinājums balstās atziņā, ka "saplūšana" ir ķermenim piemītoša iedaba – ķermeņa spēks ir "paslēpies" pasaulē, kas pastāv ap to un ar ko tas veido attiecības, sevi tajās nepārtraukti pārradot. Jēdzieniski šāds skatījums viņpus dihotomijām iekļaujas Baradas aģentiālā reālisma uzstādījumos, kas skaidro, ka būtnes un lietas nav neatkarīgas, bet tās veido rīcība, notiekošais un attiecības (Barad 2007, 2012; Sauka 2020b, 2022a). Autonomijas priekšnosacījums ir atrašanās drošajā kopienā, jo, būdami iemesti pasaulē, mēs jau sākotnēji neizbēgami esam saistīti cits ar citu. Pirts rituālos miesas stiprināšanu un dziedināšanu veicina saplūšanas rituāli, kas miesu reizē uztur, ietekmē, izmaina un pārrada. Šie ontoloģiskie nojēgumi mākslas darbā kalpo kā norāde uz kultūrā joprojām klātesošām cilvēka un pasaules attiecību ģenealoģijām, no kurām izriet savstarpējība kā spēka apliecinājums, nevis tā noliegums.

Kļūšana par ūdens un augu ķermeni

Jaunā materiālisma teoriju kontekstā nozīmīgs ir transkorporealitātes (*transcorporeality*; Alaimo 2010) jēdziens, kas sasaucas ar jau pieteikto ķermenisko saplūšanu. Latviešu filozofi Sofija Kozlova un Toms Babincevs piedāvā to tulkot kā "pārķermeniskumu" (Neimanis 2024). Šajā tulkojumā saredzam aicinājumu iet pāri ķermeņa robežām, plūst pāri malām. Tomēr jēdzienu var lasīt arī kā "tādu, kas ir pāri ķermenim", proti, "stāv tam pāri". Tādā



7. attēls. Sērijā "Riti raiti rīta rasa"
(kopš 2019. gada) iekļauts,
taču plašākai auditorijai nerādīts attēls.
Pateicība māksliniecei

gadījumā nonākam pie gara, prāta vai dvēseles un ieslīgstam binārajā domāšanā, no kuras autore Alaimo gribēja izkāpt. Mūsu uzdevums ir sintēze, nevis hierarhija, tāpēc piedāvājam saglabāt anglicismu "transkorporeāls", lietojot vārdu "pārķermenis" vienīgi gadījumā, kad tā nozīme nav pārprotama.

Transkorporealitātes jēdziens sniedz teorētiskas norādes, kā domāt par ķermeņa robežu pludināšanu, ķermeņa udeņainību un porainību. Tas piedāvā skatījumu uz ķermeni kā vides materiālajās plūsmās iegremdētu un kultūras kontekstos ieaustu, nevis singulāru, identificējamu, nošķiramu, noslēgtu vai atomāru vienību. Ķermeņa paplašināšanos un izplešanos ļauj novērot un piedzīvot arī pirts rituāls. Gabaliņas fotogrāfijas to izpauž mākslinieciski filigrānā, tēlainā valodā, parādot ūdens un augu līdzdalību vairāk-nekā-cilvēka kopības uzturēšanā. Karstums, gremdēšanās ūdenī vai sniegā, zāļu tējas dzeršana un citi rituāla elementi paredz gan ķermeņa robežu paplašināšanos, gan arī specifiska miesiska stāvokļa panākšanu. Sarakstu var papildināt arī ar tvaiku un dažādu pirts aromātu ieelpošanu, plašākā nozīmē – ar elpu kā savstarpējības daļu. Transkorporealitātes pieredzi pastiprina gan spēcīgas miesiskas izjūtas, gan svišana, kas iznes ķermeni ārpus sevis paša, turklāt svišanu var uztvert arī kā elpošanu caur ādu jeb elpošanu ar ķermeni līdzīgā veidā, kā to dara augi (Kukaine 2021). Pēc pirts miesa arvien smaržo pēc bērza sļotas, melnās pirts gadījumā – arī pēc dūmiem, apliecinot ķermeņa virsmas porainību, atvērtību pirts ietekmēm un plūsmām (7. attēls).

Saplūšana ir radikāla ķermeņa mēroga un formas maiņa, pirtī tā ir kļūšana par ūdens un augu ķermeni. Tā ir daļa no nepārtrauktas kustības, kas, kā raksta Neimanis, vada ķermeni "no šejienes turp, no iespējamības īstenībā" (Neimanis 2024: 72). Transformācija ietver gan pārtapšanu, gan daudzveidības pieaugumu, kas atbilst mākslinieces novērojumiem, pirts rituālu zinātniskās analīzes atziņām un kultūrā aprobētajai praksei, kas tiek uzskatīta par dziedinošu, spēcinošu un attīrošu. Lai arī augi un ūdens parādās kā miesas sastāvdaļas, vienlaikus tie ir neatkarīgi, taču miesu konstituējoši spēki, proti, transkorporeālā skatījumā ķermenis pārstāj būt viens un noteikts. Miesiskā paplašināšanās neizsmel apkārtni, tā nav apropriējoša vai absorbējoša kustība. Drīzāk varam runāt par miesas cauraustību, elementu brīvu kustību iekšup un ārpus, "no šejienes turp". Cilvēks aizvien ir šādās pārķermeniskās attiecībās ar pasauli, taču pirtī šī miesiskā savstarpējība kļūst uzskatāmāka.

Ķermenis svīst, izplūst un iekūst citā, bet vienlaikus top cita veidots un ir citbūšanas daļa. Tajā pašā laikā miesiskā patība paredz arī izvēli attiecību veidošanā, atšķirību pamanīšanu un niansētību vairāk-nekā-cilvēka pirts rituālos. Tā ir brīvprātīga ļaušanās un ievainojamība, kas apstiprina spēku, vitalitāti un autonomiju un ir daļa no mīlestības pilnām attiecībām ar pasauli. Šo un citu pretrunu sakritības ļauj vairāk-nekā-cilvēka aģenci izprast viņpus binārām opozīcijām. Kļūšana par ūdens un augu ķermeni ietver gan sajūsmu, gan satraukumu, ļaujot pirtī piedzīvot pasaules atkalapburšanu.

Pirtī novērojam arī miesiskās būšanas procesualitāti. Cilvēka ķermenis nevis uzsūc un izsmel augus, ūdeni u. c. vairāk-nekā-cilvēka dalībniekus, bet ir transformātīvs un šo dalībnieku līdzveidots. Rituāli atklāj gan ķermeņa iesaistītību pasaulē, gan piedalās tā veidošanā, kad ķermeņa robežas atkāpjas. Ķermenis aizvien ir pastāvīgās, kustīgās, mainīgās attiecībās ar vairāk-nekā-cilvēka elementiem, kas to transformē un caurauž. Arī fotogrāfijās varam saskatīt gan savstarpējību, gan nemitīgu kustību – veļas tvaika mutuļi, plūst ūdens, kūst ledus, rit rasa, plīkšķis pirts slotā, kūp miesa, tek sviedri un uz ķermeņa paliek augu nospiedumi. Cilvēka un dabas mijattiecības māksliniece parāda viņpus Rietumu domāšanā ierastajām dihotomijām, kas pastāv vertikālu (pasīvs/aktīvs, dzīvs/nedzīvs, prāts/ķermenis, augs/cilvēks), kā arī horizontālu (iekšpuse/ārpuse, es/cits) attiecību ielokā. Tā vietā fotogrāfiju sērijā redzam apvienotus šķietamus pretstatus: brīvprātīga ļaušanās un neizbēgamība, ievainojamība un vitalitāte, atkarība un autonomija.

Rituāla noslēdzošie vārdi

Gabaliņas mākslas projektā vairāk-nekā-cilvēka pasaulei piemīt cilvēkam līdz galam nesaprotama, brīžiem noslēpumaina rīcībspēja. Ūdens un augi it kā "dāvina" cilvēkam savu spēku pretstatā tam, kā tie

pozicionēti mūsdienu labsajūtas praksēs (ēteriskās vai masāžas eļļas, zāļu tēju dzeršana, ūdens procedūras u. tml.), kur augiem un ūdenim ir drīzāk instrumentāla nozīme. Mūsdienās cilvēka un vides savstarpējību ir iedragājuši izpratne par dabu kā ekspluatējamu un apsaimniekojamu resursu, tāpēc cilvēka un ūdens, kā arī cilvēka un augu alternatīvu attiecību izspēle laikmetīgajā mākslā ir situētu zināšanu piemērs, kas sniedz paraugu ilgtspējīgai nākotnei. "Riti raiti rīta rasa" atgādina par tām ikdienas pieredzes jomām, kurās šī savstarpējība un apburtība joprojām ir klātesoša. Tiesa, pirts rituālu komercializēšana tiecas piesavināt latviešu tradicionālajā kultūrā balstīto zināšanu izkoptās ūdens un augu nozīmes, noārdot apburtības slāni un pārveršot pirti kārtējā labsajūtas pakalpojumā. Tomēr mākslas projekts iezīmē cerīgāku skatījumu. Fotografijās ietvertie vizuālie vēstījumi, mākslinieciskie izteiksmes līdzekļi, kā arī augu izmantojums mākslas darbu veidošanā aicina pamanīt un pārskatīt ķermeņa un dabas paralēlismu. Izkopjot ķermeņa pieņemšanu un dziedināšanu, tiek rasti priekšnosacījumi, lai atjaunotu iejūtīgas, rūpju pilnas attiecības ar dabu un vairāk-nekā-cilvēku. Tradīcijas "tīrībai", tehnikām vai piederībai kādam garīguma virzienam nav izšķiroši būtiskas lomas: pirts gars kā tvaiks izspraucas cauri un atsvabina no patērēšanas, atsvešināšanās un ekspluatācijas ieradumiem, ja vien pirts rituāla centrā ir ķermenis, kura transkorporeālā paplašinājumā ieaugas augu, ūdens un citu būtņu aģence.

Modernā zinātne par dabu domā kā par mehānisku un priekšmetiskotu resursu, bet latviešu pirts rituālu pamatā, līdzīgi kā citās Rietumu kultūru pirmsmodernajās tradīcijās, ir holistiska gara un ķermeņa izpratne. Latviešu folklorā un mitoloģijā atjaunotnes un sastapšanās elementi pirti iezīmē kā apburtu telpu. Miesiskais te saaužas ar maģisko un garīgo, un šī saikne būtiski atšķiras no mūsdienu spa apmeklējuma ar teju ķirurģiski higiēnisku tehniskumu. Lai arī pakalpojumi, ko sniedza gan padomju laika sanatorijas, gan mūsdienu patērētājsabiedrības spa, uzsver dažādu (mūsdienās – pārsvarā baudāmu) izrīcību ar ķermeni, apburtību un garīgumu aizstāj abstrakti skaidrojumi par emocionālās un fiziskās veselības saistību. Šādas pirtis bieži apsilda ar elektroenerģiju, tādējādi izslēdzot būtisku elementu – uguni. To vide ir anonīma, pirti pavadītais laiks tiek uzskaitīts, un kopība ar citiem nejaušiem apmeklētājiem veidota netiek. Tā dēvētajās turku pirtīs jeb hammāmos tvaiku jeb pirts garu ražo ģenerators, kas nodrošina vienmērīgu karstumu un mitrumu. Fenomenoloģiskā jeb pieredzes kontekstā dominē priekšstats, ka pietiek tehniski izpildīt paredzētās darbības, lai panāktu vēlamu rezultātu, proti, atslābināšanos, relaksāciju un tātad – atjaunotni.

Šī tehniskā pieeja objektīvā nozīmē nav uztverama kā labāka vai sliktāka par maģiski mītisko pirts rituālu izpildījumu. Abos gadījumos runa ir par noteikta veida stāstu, kas skaidro un tādējādi veido pirts pieredzi. Tomēr šī stāsta versija attālinās

no subjektīvā un miesiskā un akcentē abstraktu aprakstu, kas rada atsvešinājumu. Tas potenciāli atspoguļojas arī pirts pieredzējumā, liedzot izbaudīt iegremdējoši transkorporeālu pieredzi un tai sekojošo saplūšanu – peldkostīma nēsāšana šajās vietās drīzāk tiecas noturēt ķermeņi iepriekš definētu robežu ietvaros, nevis aicina tās pārkāpt. Cilvēks joprojām tiecas pēc ūdens un uguns rituāliem un caur šo tehnisko, atsvešināto, zinātnes valodā ietērptu skaidrojumu, ko piesavināties neoliberālais kapitālisms, mēģina atgūt reiz bijušo pārķermenisko saikni ar ūdeni, uguni un plašākā nozīmē – ar atdzīvinošajiem zemes spēkiem, kas pirti valdījuši iepriekš. Mūsdienu spa apmeklējums ierakstās valdošajā rūpju un sevis lutināšanas diskursā, kas piedāvā gluži atšķirīgu prakses rāmējumu, kura iztīrājums pārsniedz šī raksta ietvarus. Norādīsim vien uz acīmredzamo faktu, ka mūsdienu labsajūtas rituāli ir pieejami tai sabiedrības daļai, kas var atļauties par to samaksāt.

Bibliogrāfija

- Abram, D. (1997). *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-than-Human World*. New York: Vintage Books Editions.
- Alaimo, S. (2010). *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ančevska, Ieva (2018). Veseluma un veselīga dzīvesveida vērtības folklorā un tradīcijā. *Letonika*, Nr. 38, 189.–209. lpp.
- Ančevska, Ieva (2019). Ārstniecības augi un dziedināšana laika un valdošās varas kontekstā. *Letonika*, Nr. 39, 77.–91. lpp.
- Ančevska, Ieva (2020). *Latviešu dziedināšanas tradīcija*. Rīga: Zinātne.
- Anker, Elizabeth S.; Felski, Rita (eds.) (2017). *Critique and Postcritique*. Durham; London: Duke University Press.
- Barad, Karen (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.
- Barad, Karen (2008). Posthuman Performativity: Towards an Understanding of How Matter Comes to Matter. Alaimo, Stacy; Hekman, Susan (eds.). *Material Feminisms*, December, pp. 120–154.
- Barad, Karen (2012). Intra-Actions. Interviewed by A. Kleinman. *Mousse Magazine*, No. 34, pp. 76–81.
- Barovskis, Ingus (2015). *Htoniskā pasaule latviešu folklorā: laiks un telpa*. Doktora disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Bennett, Jane (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.
- Best, Susan (2019). From Representation to Affect: Beyond Postmodern Identity Politics in Feminist Art. Robinson, H.; Buszek, M. E. (eds). *A Companion to Feminist Art*. Chichester: West Sussex, UK; Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, pp. 405–417.
- Brown, Nancy Marie (2022). *Looking for the Hidden Folk: How Iceland's Elves Can Save the Earth*. New York: Pegasus Books.

- Bula, Dace (2021). Sadzīvot ar ūdeni. *Satori*, 01.12.
Pieejams: <https://satori.lv/article/sadzivot-ar-udeni> [sk. 12.10.2024.].
- Bula, Dace (2023). Flood Stories: Agency of Water and Relationality of Narrative. *Narrative Culture*, No. 10(1), pp. 1–25.
- Bula, Dace (2024). *Literārās dabkultūras: Regīnas Ezeras zooproza ekokritiskā lasījumā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Calvo, Paco (2023). *Planta Sapiens: Unmasking Plant Intelligence*. New York: W.W. Norton & Company.
- Eglāja-Kristsons, Eva; Kārkla, Zita (2023). Introduction: Women's Agency. Multiplying Stories and Subjects. *Letonica*, No. 49, pp. 4–12. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2023.0049.01>
- Erlenbusch-Anderson, Verena; Nigh, Amy (2020). Genealogy. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.978>
- Gendlin, Eugene (1966). The Discovery of Felt Meaning. McDonald, J. B.; Leeper, R. R. (eds.). *Language and Meaning: Papers from the ASCD Conference*. Washington, DC: Association for Supervision and Curriculum Development, pp. 45–62.
- Gendlin, Eugene (1991). Thinking Beyond Patterns: Body, Language and Situations. Ouden, B. den; Moen, M. (eds.). *The Presence of Feeling in Thought*. New York: Peter Lang, pp. 25–151.
- Gendlin, Eugene (1997). *Experiencing and the Creation of Meaning: A Philosophical and Psychological Approach to the Subjective*. Evanston: Northwestern University Press.
- Haraveja, Donna (2001). Dislocētās zināšanas: zinātniskuma jautājums feminismā un daļēja skatījuma privilēģija. Sast. I. Novikova, tulk. L. Miterberga. *Mūsdienu feministiskās teorijas*. Rīga: LU Dzimtes studiju centrs; Jumava, 81.–102. lpp.
- Haraway, Donna (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, No. 14(3), pp. 575–599.
- Haraway, Donna (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham, NC: Duke University Press.
- Jehlička, P.; Grīviņš, M.; Visser, O.; Balazs, B. (2020). Thinking Food Like an East European: A Critical Reflection on the Framing of Food Systems. *Journal of Rural Studies*, No. 76, pp. 286–295. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.04.015>
- Jóhannesdóttir, Guðbjörg; Thorgeirsdóttir, Sigrídur (2016). Reclaiming Nature by Reclaiming the Body. *Balkan Journal of Philosophy*, No. 7(1), pp. 39–48.
- Kārkla, Zita (2024). Bursting Volcano, Rushing River and Heartbeat Monitors: Inscribing Subjective Experiences of Childbirth in Contemporary Fiction. *Subjectivity*, No. 31, pp. 180–194. <https://doi.org/10.1057/s41286-023-00172-9>
- Kleege, Georgina (1999). *Sight Unseen*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Koopman Colin (2013). *Genealogy as Critique: Foucault and the Problems of Modernity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Korsmeyer, Carolyn (2011). *Savoring Disgust: The Foul and the Fair in Aesthetics*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Krimmerer, Robin (2013). *Braiding Sweetgrass*. Minneapolis: Milkweed Editions.
- Kukaine, Jana (2021). Visceral Resistance and the Vulnerability of Breathing. *The Polish Journal of Aesthetics*, No. 61(2), pp. 95–112.

- Kukaine, Jana (2023). Intimacy and Darkness: Feminist Sensibility in (Post)socialist Art. *Arts*, No. 12, p. 24.
- Kukaine, Jana (2024). *Viscerālā estētika: afekti un feministiskā māksla postsociālismā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts; Rīgas Stradiņa universitāte.
- Kukaine, Jana (2025). My First Year Too: Obstetric Violence and Maternal Subjectivity. Sliwinska, B. (ed.). *My Body, My Choice: Transnational Visual Activism for Women's Reproductive Rights*. London: Routledge, pp. 49–62.
- Kukaine, Jana; Kārkla, Zita (2025). Feral Intimacy: Feminist Transformations Through Solitary Forest Walks. *Women's Studies*, Vol. 54, pp. 1–23. <https://doi.org/10.1080/00497878.2025.2488795>
- Kukaine, Jana; Taurens, Jānis (2022). A Smuggler, a Butcher and a Fairy: Doing Things with One's Body. Sliwinska, B.; Dormor, C. (eds.). *Transnational Belonging and Female Agency in the Arts*. London; New York: Bloomsbury Academic, pp. 239–258.
- Kukaine, Jana; Taurens, Jānis (2023). Forgetful and Drowsy: The Affective Atmospheres in Contemporary Latvian Photography. *Polish Journal of Aesthetics*, No. 68, pp. 57–74.
- Kursīte, Janīna (b. g.). Lekcija "Latvieša laika un vietas uztvere. Svētbirzis jeb "dots devējam atdodas"". *Lekciju kurss "Latvieša pasaule"*, OpenMinded, Rīga, Latvija.
- Kursīte, Janīna (2018). *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas.
- LaFauci, Lauren; Åsberg, Cecilia (2020). *Is All Environmental Humanities Feminist Environmental Humanities? Seeing the Woods: A Blog of the Rachel Carson Center for Environment and Society*. July 6. Available: <https://seeingthewoods.org/2020/07/06/is-all-environmental-humanities-feminist-environmentalhumanities/> [Accessed 01.11.2025].
- Le Breton, David (2017). *Sensing the World: An Anthropology of the Senses*. Transl. by C. Ruschensky. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Linton, Jamie (2010). *What Is Water? The History of a Modern Abstraction*. Vancouver: UBC Press.
- Macauley, David (2010). *Elemental Philosophy: Earth, Air, Fire, and Water as Environmental Ideas*. Albany: State University of New York Press.
- Mancuso, Stefano (2021). *The Nation of Plants*. London: Other Press.
- Mancuso, Stefano; Viola, Alessandra (2015). *Brilliant Green: The Surprising History and Science of Plant Intelligence*. Washington, DC: Island Press.
- Marder, Michael (2013). *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*. New York: Columbia University Press.
- Massumi, Brian (2014). *What Animals Teach us about Politics*. London: Duke University Press.
- Merchant, Carolyn (1990). *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper & Row.
- Merchant, Carolyn (2003). *Reinventing Eden: The Fate of Nature in Western Culture*. New York: Routledge.
- Mol, Annemarie (2021). *Eating in Theory*. London: Duke University Press.
- Müller, Martin (2018). In Search of the Global East: Thinking Between North and South. *Geopolitics*, No. 25(3), pp. 734–755. <https://doi.org/10.1080/14650045.2018.1477757>
- Neimanis, Astrīda (2015). Four Problems, Four Directions for Environmental Humanities: Toward Critical Posthumanities for the Anthropocene. *Ethics and the Environment*, No. 20(1), pp. 67–97. <https://doi.org/10.2979/ethicsenviro.20.1.67>
- Neimanis, Astrīda (2017). *Bodies of Water: Posthuman Feminist Phenomenology*. London: Bloomsbury.

- Neimanis, Astrīda (2018). Posthuman Phenomenologies for Planetary Bodies of Water. Åsberg, C.; Braidotti, R. (eds.). *A Feminist Companion to the Posthumanities*. Cham: Springer International Publishing AG, pp. 55–66.
- Neimanis, Astrīda (2024). Hidrofeminisms vai kļūšana par ūdens ķermeni. Tulk. S. Kozlova un T. Babincevs. *Tvērums*, pavasaris, 70.–79. lpp.
- Neumann, Iver (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nīče, Frīdrihs Vilhelms (2007). *Tā runāja Zaratustra*. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Oksala, Johanna (2004). What is Feminist Phenomenology? Thinking Birth Philosophically. *Radical Philosophy*, No. 124.
Available: <https://www.radicalphilosophy.com/article/what-is-feminist-phenomenology> [Accessed 11.10.2021].
- Paola, Di Marcello (ed.) (2024). *The Vegetal Turn History, Concepts, Applications*. Rasmussen, Springer; Hjarnø. Rune. Nordic Animism. YouTube channel.
Available: <https://www.youtube.com/@NordicAnimism/videos> [Accessed 01.11.2025].
- Parsley, Kathryn M. (2020). Plant Awareness Disparity: A Case for Renaming Plant Blindness. *Plants, People, Planet*, No. 2, pp. 598–601. <https://doi.org/10.1002/ppp3.10153>
- Sandford, Stella (2022). *Vegetal Sex: Philosophy of Plants*. London; New York: Bloomsbury Academic.
- Sauka, Anne (2020a). The Nature of our Becoming: Genealogical Perspectives. *Le foucauldien*, No. 6(1), pp. 1–30. <https://doi.org/10.16995/lefou.71>
- Sauka, Anne (2020b). Life in Process: The Lived-Body Ethics for Future. *Religious-Philosophical Articles*, No. 28, pp. 154–183.
- Sauka, Anne (2020c). A Lack of Meaning?: Reactive Nihilism and Processual Materiality. *Approaching Religion*, No. 10(2), pp. 125–40. <https://doi.org/10.30664/ar.91788>
- Sauka, Anne (2022a). Beyond the Skin Line: Tuning into the Body-Environment. A Venture into the Before of Conceptualizations. *The Polish Journal of Aesthetics*, No. 64(1), pp. 161–181. <https://doi.org/10.19205/64.22.10>
- Sauka, Anne (2022b). Selfhood in Question: The Ontogenealogies of Bear Encounters. *Open Philosophy*, No. 5(1), pp. 532–550. <https://doi.org/10.1515/opphil-2022-0211>
- Sauka, Anne (2023a). Breaching the Dialectic with Situated Knowledges: The Case of Postsocialist Naturecultures. *The Polish Journal of Aesthetics*, No. 68, pp. 35–56. <https://doi.org/10.19205/68.23.2>
- Sauka, Anne (2023b). Ontogenealogies of Body-Environments: Perspectives for an Experiential Ontological Shift. Hagengruber, R. E. (ed.). *Women Philosophers on Economics, Technology, Environment, and Gender History: Shaping the Future, Rethinking the Past*. Berlin; Boston: De Gruyter, pp. 81–96. <https://doi.org/10.1515/9783111051802-010>
- Sauka, Anne (2024a). Experiencing Elemental Embodiment: (Re) visiting Latvian Folklore on Life and Nature. Škof, L.; Sashinungla; Thorgeirsdottir, S. (eds.). *Elemental-Embodied Thinking for a New Era*. Cham: Springer, pp. 49–72. https://doi.org/10.1007/978-3-031-42119-8_4
- Sauka, Anne (2024b). Embodied Critical Thinking and Environmental Embeddedness: The Sensed Knots of Knowledge. Schoeller, D.; Thorgeirsdottir, S.; Walkerden, G. (eds.). *Practicing Embodied Thinking in Research and Learning*. New York: Routledge, pp. 175–190. <https://doi.org/10.4324/9781003397939>

- Schoeller, Donata (2023). Thinking at the Edge in the Context of Embodied Critical Thinking: Finding Words for the Felt Dimension of Thinking Within Research. *Phenomenology and Cognitive Science*, No. 22, pp. 289–311. <https://doi.org/10.1007/s11097-022-09861-3>
- Seigworth, Gregory; Pedwell, Carolyn (eds.) (2023). *The Affect Theory Reader 2: Worldings, Tensions, Futures*. Durham; London: Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/ji.5666728>
- Sennett, Richard (1994). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company.
- Sīle, Inga (2021). *Medicinal Plants in the Records of Latvian Folk Medicine and Analysis of Their Practical Applications*. Doctoral Thesis. Rīga Stradiņš University.
- Sliwinska, Basia (2023). Caring to Notice: Sera Waters' Disentangled Pasts, Attentive Reparation and Truth-Telling Toward Survivable Futures. *Art Journal*, No. 82(4), pp. 18–37. <https://doi.org/10.1080/00043249.2023.2281216>
- Stauga, Jolanta (2011). *Dzīvnieki latviešu folklorā: Mitoloģiski maģiskais aspekts (pēc latviešu tautasdziesmu un mūsdienu folkloras materiāliem)*. Doktora disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Strand, Sophie (2022). *The Flowering Wand: Rewilding the Sacred Masculine*. Rochester: Inner Traditions.
- Strang, Veronica (2004). *The Meaning of Water*. Oxford: Berg.
- Strang, Veronica (2023). *Water Beings: From Nature Worship to the Environmental Crisis*. London: Reaktion Books.
- Škof, Lenart; Berndtson, Petri (eds.) (2018). *Atmospheres of Breathing*. Albany: State University of New York Press.
- Škof, Lenart (2024). Elements of Slovenian Indigenous Religion. Škof, Lenart; Sashinungla; Thorgeirsdottir, Sigridur (eds.). *Elemental-Embodied Thinking for a New Era*. Sophia: Studies in Cross-cultural Philosophy of Traditions and Cultures, No. 42. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-42119-8_3
- Škof, Lenart; Sashinungla; Thorgeirsdottir, Sigridur (eds.) (2024). Elemental-Embodied Thinking for a New Era. Sophia: Studies in Cross-cultural Philosophy of Traditions and Cultures, No. 42. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-42119-8_3
- Taurens, Jānis (2022). Postkoloniālais feminisms Ingas Gales prozā: vardarbība un seksualitāte. *Letonica*, Nr. 45, 8.–27. lpp. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0045.IT.9.27>
- Vergès, Françoise (2019). *A Decolonial Feminism*. GB: Pluto Press.
- Watene, Krushil (2022). *Indigenous Philosophy and Intergenerational Justice: Reimagining the Human-Environment Relationship*. International Development Research Centre, United Nations University, United Nations Environment Programme.
- Yunkaporta, Tyson (2020). *Sand Talk: How Indigenous Thinking Can Save the World*. New York: HarperCollins.
- Zaroff, Roman (2019). Some Aspects of Pre-Christian Baltic Religion. Lajoje, P. (ed.). *New Researches on the Religion and Mythology of the Pagan Slavs*. Lisieux: Lingva, pp. 183–219.

Interneta un citi resursi

- Janas Kukaines privāta saruna ar Ivetu Gabaliņu 2024. gada 23. septembrī.
- Krišjāņa Barona Dainu skapis. Pieejams: <https://www.dainuskapis.lv> [sk. 10.10.2024.].

Kušķe, Baiba (2021). Labrīt. LR1 raidījums. 6. oktobris. Pieejams: <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/lr/150130/iveta-gabalina-izveidojusi-pirts-temai-veltitu-fotoizstadi-riti-raiti-rita-rasa> [sk. 14.10.2024.].

Preses relīze (2021). "Iveta Gabaliņa. Riti raiti rīta rasa".

Pieejams: <https://issp.lv/en/gallery/iveta-gabalina?page=1> [sk. 14.10.2024.].